

BIJEDNA MARA – ROMANTIČKI SPJEV LUKE BOTIĆA

Cvijeta Pavlović

Luka Botić (1830–1863) objavio je romantički spjev *Bijedna Mara* 1861. godine, petnaest godina nakon tiskanja Mažuranićeve *Smrti Smail-age Čengića* (1846) i dvadeset godina nakon Demetrova *Grobničkog polja* (1842). Na prvi pogled Botićev bi se spjev mogao činiti korakom natrag u dometima hrvatskoga stihotvorstva. Premda za života slavljén i među čitateljima omiljen pjesnik, neospornog talenta, ali nedotjeranog pjesničkog izraza, na neko vrijeme pao je u zaborav. Posljednjih godina cjelokupan Botićev opus višekratno je revaloriziran, no i ovom prilikom moramo ustvrditi da mu titula tvorca hrvatskoga romantičkog epa ne pripada.

Europski romantizam, otkrivajući u svojoj središnjoj struji ljepotu i vrijednost pojedinačnog, novom poetikom ovlastio je prodor lirskog u epsko i dramsko. Objektivno važni događaji, projicirani kroz individualne sudbine koje mogu prerasti u simbole, prikazuju se diskursom koji inzistira ne na objektivnosti, nego na lirskom karakteru. Demeter i Mažuranić, pišući svoje spjeve, odabiru za pjesničku obradu epsku temu, ali joj svaki na svoj način daje lirski ton. Izvedbeno, *Smrt Smail-age Čengića* i *Grobničko polje* prekratki su da bi bili epovi, ali, s druge strane, obrađuju događaje od presudnog značaja, s presudnom povijesnom težinom. Sadržaj je vrijednosno epski, ali način pisanja to nije. I u jednom i u drugom djelu izostaje epska objektivnost, iako govore o epski važnim događajima,

jedan u simboličkom, a drugi u povijesnom smislu. Odabir perspektiva pripovijedanja je subjektivan. Čak ni stih nije jedinstven, nema konzistenciju potrebnu za ep. *Smrt Smail-age Čengića* i *Grobničko polje* stilski se odklanjaju od tradicionalnoga književnog roda, kompozicijski i metrički svjedoče o poetici slobode u umjetnosti. Botičeva *Bijedna Mara* već je u svojoj koncepciji bila nešto posve drugo.

U europskom, pa tako i u hrvatskom romantizmu povijesno važni događaji i dalje su ostali nezaobilazna tema za književnu obradu, ali sada u novom literarnom izrazu, koji je potvrdio vladavinu novih vrijednosti, ideoloških, kulturnih pa onda i književnih. U 19. stoljeću ep više nije bio moguć. Nestalo je epskih junaka. Otkako je prihvaćeno novo »herderovsko« shvaćanje povijesti i »individualistički« pristup poimanja svijeta, urušila se impozantna struktura junačkih epova. Razvedena radnja, koja bi mogla biti predmetom epa, ipak ostaje važna, ostaje potreba da se o njoj govori i piše. No sada se može ispričati na lirski način, što odgovara novom duhu vremena. Tako je i u hrvatskoj književnosti nastala romantična pjesan ili romantički spjev, mješovita književna vrsta u kojoj je lirsko nadvladalo epsko. Lirska kvaliteta u romantizmu postaje najvažnijom, jer kroz lirsko najneposrednije dolazi do izražaja subjektivnost. Stoga je moguće da lirska kvaliteta postane izvor narativnih djela. Romantizam mijenja hijerarhiju uzora i njihovu funkciju. Na hijerarhijski vrh dolaze djela koja su žanrovski mutna, formalno nepravilna. Uzori se više ne pokušavaju doseći po svim stilskim karakteristikama ili po njihovoj kompoziciji, već po pojedinačnim karakteristikama, kao na primjer po izboru motiva ili slobodi izraza. Pravila, teoretski, više ne postoje.

Tema više ne zadaje način obrade. Romantički spjev zauzima mjesto u žanrovskoj mreži, koje je ostalo »upražnjeno« u trenutku kada u izmjeni duha vremena ep više nije bio moguć. Junaci dobivaju psihologiju, a svijet se sastoji od pojedinaca.

U hrvatskoj književnosti, kao i u svim nacionalnim književnostima koje svoju samosvojnost tek ili iznova trebaju stvoriti, povijest je važna kao manifestacija nacionalnoga duha. Narodna epika izgrađivala se na povijesnim temama. Iz nje emaniraju karakteristike narodnoga duha. Za mnoge je hrvatske pisce stoga i morala biti uzor ne samo u načelnom nego i u književnom smislu. U funkciji osvještavanja narodnosti ili slanja neke nacionalne poruke odabire se onda

nacionalno karakterističan stih, a s njime i karakterističan stil. Izbor je u hrvatskoj književnosti pao na deseterac. Odabirom stiha usmene junačke pjesme i osloncem na narodnu književnost, Luka Botić se *Bijednom Marom* veže za liniju koja vrijedi kao glavni uzor. Na prvi pogled *Bijedna Mara* doživljava se kao epsko-lirska pjesma narodnoga tipa. No ona je i velika inovacija. Botić okreće leđa tradiciji tipa *Smrti Smail-age Čengića* i *Grobničkog polja*. Mažuranić i Demeter govore u ime zajednice. Svoja djela grade na vodećim društvenim vrijednostima. Botić pak, pričom o nesretnoj ljubavi kršćanke i muslimana, afirmira prava pojedinca da se usprotivi vrijednostima zajednice, ako to njegova individualnost traži. Zalaganje za sasvim individualno, posve je neuobičajeno i novo u hrvatskoj književnosti. U tome je Botić izrazitiji romantičar od Mažuranića i Demetra.

Split, Zagreb, Đakovo pružili su aktivnom i politički angažiranom Botiću sve smjernice kulturno-ideoloških gibanja na polovici devetnaestoga stoljeća. Ali Botić je svojim romantičkim spjevom smjerao ostvariti nešto drugo, individualno, originalno, opredijelivši se za novu ideju potpunog individualizma i ljubavi bez granica, a odabравši, možda i nesvjesno, dvojaki uzor: domaću usmenu tradiciju i europsku literarnu modu. Botić svoju poetiku zasniva na narodnoj poeziji, ali je izvodi i iz poetike europske umjetničke, romantičarske poezije. Rezultat nije mogao biti drugačiji. Ako romantizam u odnosu prema klasicizmu shvatimo kao oduševljenje za kulturu i tradiciju drugačiju od one antičke, klasične, ako je romantizam oduševljenje za sve što je pučko, iskonsko, organsko, za kulturu čiji su se korijeni razvili u srednjem vijeku, s elementima idealizma i fantastike, tada je Botićev pjesnički postupak odabira stiha narodne pjesme posve romantičarski postupak. Ali Botić nije krenuo od pretpostavke da stvarajući na polovici 19. stoljeća, želi li osigurati život svojim pjesmama, mora pisati u poetici romantizma. Upravo obratno, ne razmišljajući o romantičarskoj poetici, krenuo je od pretpostavke vrijednosti narodnoga duha. Izabrao je formu usmene poezije da bi na svoj način reagirao na onodobne političke pritiske.»Ako su narodu sve odnijeli«, citira Franjo Marković Luku Botića, »slobodu, nezavisnost, imanje, ali mu tradiciju nijesu odnijeli, dakle duh mu ostaje, a taj duh najbolje se usčuvao, i u najljepšoj formi: u pjesmama... zato se po njima umjetno pjesništvo i književnost mora vladati.«¹ Borba za hrvatsko ime još uvijek traje. Luka Botić pišući polazi od ideje potrebe političkog agitiranja i borbe za narodni identitet. To je možda i osnovni razlog njegovog odabira već pomalo

demodiranoga deseterca. S druge pak strane, u europskoj književnosti, predromantizam i romantizam razvili su i revalorizirali pisanje poezije po uzoru na narodnu. Stoga se i moglo dogoditi da dva različita polazišta u književnosti imaju toliko zajedničkih karakteristika. Pišući u pučkoj maniri, Botić se priključuje jednoj struji romantizma, kao što je mogao krenuti s visokoumjetničkim romantičkim poetičkim zahtjevima i doći do istog rezultata, pisati po uzoru na narodnu poeziju, koristiti se pučkom motivikom, stilom i formom. Svjesno, Botić za svoj književni uzor odabire poetiku narodne pjesme. Pisanje po uzoru na usmenu nacionalnu tradiciju, s druge strane, dio je poetike romantizma.

Uzori za *Bijednu Maru*, jednako kao i za druga Botićeva djela, nalaze se i u književnoj tradiciji hrvatskoga pjesništva, i europskom romantizmu. U hrvatskoj književnoj tradiciji Botić bira autore bliske svojim nakanama. Nasljedujući narodnu pjesmu i prije svega Kačića, Botić piše u boji »čuvstva prostoga puka«. Poetiku zasniva na usmenoj književnosti, i na pjesnicima koji su, po njegovu mišljenju, pisali u duhu narodne poezije, naravno, deseteračke. Piše da su »književne pjesme isto što i cvijeće iz fabrike«, a pučke da su »cvijeće živo«. Po vanjskom obliku *Bijedna Mara* je imitacija narodnoga epskog deseterca preuzimajući onda i neke stilske osobine karakteristične za guslarsku poeziju. Na nastanak *Bijedne Mare* utjecao je i roman Marka Kažotija (1804–1842), *Miljenko i Dobrila* (Zadar, 1833), kao i narodna pjesma *Zlosretna Mare Biteljkinja*. Iz europske riznice Botić je isticao Petöfijeva *Ludu* i Njegoša. Ipak, u čitateljskom iskustvu europske baštine, za nastanak *Bijedne Mare* najvažniju je ulogu odigrao prekomorski susjed, talijanska književnost. Talijanski uzor romantičarske pjesme jednim dijelom je i neposredni Botićev priključak na europski romantizam. Preko njega on pristaje uz romantičarsku modu pripovijedanja u stihu, kakva je vladala u čitavoj Europi dominirajući u prvoj polovici stoljeća.

Završavajući škole u Splitu, Botić je nesumnjivo upoznao djela talijanskih romantičara. Srednja škola u Splitu u ono doba još je bila talijanska. Najviše se čitao Tommaseo, te Manzoni i njegovi sljedbenici. Ljubimci mladeži bili su pjesnici Bartolomeo Sestini (1792–1825), Giovanni Prati (1815–1884) i Tommaso Grossi (1791–1863), sva tri pisci popularnih poetskih novela. Stanovite sličnosti između Botićeve *Bijedne Mare* i Grossijeve *Ildegonde* već su ustanovljene.²

Pišući pripovijetku u stihu na temelju čitateljskog iskustva talijanskog romantizma, Botić se svrstava u niz pisaca koji su u formi romantičarske pjesničke pripovijetke slijedili književnu modu, koju su započeli W. Scott i G. G. Byron već na početku 19. stoljeća. »Jedni su vođe, drugi epigoni, jedni stvaraju smjer i duh, drugi ga nasljeđuju. To je šira, općenitija zavisnost između pojedinih djela i pojedinih pjesnika, između jedne književnosti i druge. Takva zavisnost sama po sebi nije još na uštrb izvornosti pojedinca. Ona je u odabiranju istovrsne književne građe, u gajenju književne vrste, radije ove nego li one...Luka Botić niti ropski imitira, niti ima namjeru da plagira: on stvara u duhu suvremenog romantizma, koji mu je dao literarni predodgoj i posebni smjer.«³

Odabir romantičkog spjeva kao forme za literarni izričaj prirodno se nametnuo i ovom hrvatskom pjesniku, već i s obzirom na građu koju je želio obraditi. Priče pronađene u povijesnim arhivima, koje bi svojim opsegom odgovarale novelama, u romantizmu, koji cijeni lirsko iznad svega, propuštaju kroz svoju epsku ovojnici elemente lirskog izraza, čak do te mjere da dopuštaju prevlast lirskog nad epskim. Književni amalgam nazvan je romantičkim spjevom, narativnom pjesmom, pripovijedanjem u stihu, epsko–lirskom vrstom tipičnom za čitav europski romantizam.

Novelističku građu na sličan su način iskoristili i Grossi (uzori su mu W. Scott i A. Manzoni) i Botić. *Ildegonda* je pripovijest o nesretnoj ljubavi, zbog koje otac kćer otjera u samostan, gdje ona od tuge umire. Ovu priču Grossi oblikuje u oktave, tradicionalni metar talijanske epike. Slična tragična, ali i istinita zgoda inspirirala je Luku Botića da napiše *Bijednu Maru*. Obojica su se poslužili istim izvorom – građu za svoje pripovijesti pronašli su u povijesnim, kronikalnim, političkim dokumentima: Grossi je oblikovao sličicu iz ljetopisne građe Milana iz razdoblja križarskih vojni, a Botić je posegao u ljetopisnu građu Splita iz vremena borbe s Osmanlijama, i odabrao istiniti događaj iz 1574. godine. Izrazitijih sličnosti i vidljivijih tragova preuzimanja izvan sadržajnih smjernica između Grossija i Botića ipak nema. U Botićevu djelu ne prepoznamo tuđu umjetnost. Botić nije odslik tuđe učenosti ili tuđe škole. Za svoju učiteljicu odabrao je našu narodnu pjesmu. Zbog toga, premda je od Talijana možda naučio da se arhivska građa može zgodno izraziti stihovima, dalje od tog prvog formalnog nasljedovanja nije išao. Odvojio se od svojih uzora i u načinu prikazivanja i u pjesničkim ukrasima već samim odabirom narodnog deseterca.

Deseterac je sa sobom donio i odgovarajući duh i ruho narodne pjesme. Istodobno, ono što je bilo specifično za usmenu tradiciju, uključeno je u odlike formacije europskog romantizma: naivni idealizam, osjećajnost, tradicija, narodni običaji i vjerovanja, interes za nacionalnu prošlost, sloboda za koju se treba boriti. U tome je sličnost Botičeva i Grossijeva djela, ali i Botičeva djela i jedne značajne struje europskog romantizma.

Priču o ljubavi dvoje mladih nepromirljive vjere, kršćanke Mare i muslimana Adela, Luka Botić razvija kroz impresivne slike zbiljskog prostora, Splita i Konjskog, oduševljen podjednako ljepotom rodnoga kraja, kao i zagonetnom privlačnošću Istoka. Fenomen egzotike u hrvatskoj književnosti u obliku hajdučko–turske romantike traje pedesetih i šezdesetih godina, i dalje, duboko u realizam. Botić ne gleda na Turke kao isključive neprijatelje. S podjednakom simpatijom slika muslimane i kršćane. Kao izraziti »narodnjak«, svoje je etičke i političke stavove izrazio u *Bijednoj Mari* kroz pobratimstvo kršćanina Boktulije i muslimana Adela, kroz ljubav Adela i Mare, te kroz susret Boktulije i Melke. Prepreka romantičkoj zabranjenoj ljubavi su očevi obitelji, kršćanin Vornić i musliman dizdar iz Konjskog, predstavnici nepopustljive tradicije. Pišući u desetercima o jednoj nedeseteračkoj temi, učinio je značajan korak k deheroiziranju našeg epskog stiha.

Postupak deheroiziranja vješto je proveo već i izborom teme, a onda i stilskim postupcima u kojima usmeno–junačko spaja s pitoresknim i intimnim. Amalgam epskih formula i formulaičnih izraza s lirskim i romantičarskim ugođajima Luka Botić u *Bijednoj Mari* uspijeva ostvariti na suptilan način, spontanim prelascima iz jednog stila u drugi: simbolika brojeva toliko česta u narodnim pjesmama (ponavljanje broja tri – tri dolaska slijepca u Konjsko, tri pucnja iz pištolja, tri pohoda Dujmovači), opisi junaka u guslarskoj maniri, epski tretman vremena, izmjenjuju se s pjevanjem o lirskim vrijednostima. Kada bismo htjeli prikazati prelijevanje lirskog u epsko i obratno, morali bismo nanizati veći broj stihova, što ovaj put nije primaran cilj. Tek ilustracije radi, prelazak iz jednoga u drugi izraz, »omekšavanje« obilnim lirskim mikrostrukturama⁴, ostvareno je u pravilu bez posebne najave:

»Čemu, sestro, svoju mladost trošiš
Sa mislima koje bit ne mogu?
Da s' s Adelom kada besjedila,

Da ti znadeš da za tobom gine
I s pameti da mu ne salaziš;
Djevojci je teško oči dići
Da dragoga u oči pogleda
Jer stid vlada i najžešću ljubav;
Kamo li je čeznut za neznanim
I spravlјati dara tuđem srcu!«
Al' to Melka ni da sluša ne će⁵.
(I, 105–115)

Citirati se može i odlomak u kojem Botić romantički stilizira svoje shvaćanje ljudske sudbine i daje stihu obilježje slobodna, razlivena govora:

Al je čovjek nevjera nestašna,
Ob'jestan se Bogu iznevjeri,
Sa prijestolja silazi na zemlju,
Blato muti, kroz trnje se vere,
Rukom tjera maglu sa očiju,
Pa zaplače zdvojno očajano;
Poželјeli opet svog prijestolja,
Blago njemu, prazan na njeg čeka!
Očaja li, kukavan, do kraja,
Jao mu se i teško ti mu se,
Bit mu dosta i blata i trnja!...
(IV, 537–547)

Posljednjih desetak godina veća se pažnja posvetila stilskim odlikama Botićeva spjeva⁶, na kojima se onda dokazala velika zastupljenost, prodor romantičarskih elemenata u, kako se na prvi pogled može činiti, okamenjeni deseterac. Bez obzira na deseteračku intonaciju Botićevih stihova, u njima se očituje moderna senzibilnost i pjesnički izraz jednog sentimentalnog stoljeća. Jednako tako, da bi se pokazalo da je Botić zapravo izuzetno uspješno spojio literarne preporodno–nacionalne težnje s općeeuropskim, romantičkim strujanjima, potrebno je zastati na motivici.

Tipičnu romantičarsku motiviku razvija kroz čitav spjev: pjeva o ljubavi, slobodi, ljepoti prirode, odnosu Boga i prirode i Boga i čovjeka, prolaznosti zemaljskih vrijednosti, ljudskim osjećajima i demonskim porivima. Sloboda i ljubav najveće su vrijednosti za koje se vrijedi boriti:

Al je Adel srca slobodnoga,
Slobodnoga i zaljubljenoga,
Neće oka zemlji oboriti,...
(II, 183–185)

Ili:

Jer ja tebe i od sunca volim,
Volim tebe no svijet unakrst,
Volim tebe no rođenu mater,
Volim tebe nego vjeru svoju;
Ja ću s tebe da svoj život dadem,
Ja ću s tebe vjeru da ostavim...
(IV, 585–590)

Stihovi pjesnika–biljara, kroz kojega progovara sâm Botić, bila su ispisana pod Botićevim poprsjem postavljenim na Marjanu. Godine 1941. mramorna ploča pronađena je razbijena, nesumnjivo zbog Botićevih stihova. Na ploči je pisalo:

Od mene će otpuh praška biti,
Al u grobu rastvoreni prašak
Za slobodu razigrat se hoće...«
(IV, 157–159)

Pokretač radnje je ljubav, uz slobodu najjači motiv. Iako Melka nikada nije vidjela Adela, ona se iz priča svojega brata Omera u njega na romantički način zaljubljuje:

»Ne poznam ga, moj očinji vidu,
Do što mi ga ti hvališ, Omere;
Ti mi reče da je ko ja lijep,

Tanka struka, a visoka stasa,
Crna oka, a mila pogleda,
A u licu zoricom obasjan,
Mila srca kô što u jedinca
Da mu nejma daleko jednaka.
Kad uzdahnem, ja o njemu mislim.«
(I, 62–70)

Ljubav je i nesretna kob bijedne Mare, zbog koje nesretnica umire:

»I ti jedna sestra ne vjeruješ
Da ne mogu mojim srcem vladat?
Ta da sam ga mogla zaboravit
S tebe, sestro, zar ne bih jedine?
Al će mene crna zemlja kriti,
A srce će, strah me, za njim čeznut...
(V, 38–43)

Botić značajno mjesto u spjehu daje i prirodi. Priroda je istodobno vezana uz pojam slobode (apologija prirodi ujedno je i apologija slobodi), a s druge strane opisi prirode u skladu su sa stanjima duše, osjećajima Botićevih junaka, zanosima i kliktajima:

Tu nijemu pjesmu pjesnik sluša
I duša mu raskošno zapliva
Povrh sjajnih zraka sunčanijeh,
Pa zanešen i sam zapjevao:
»Sjaj mi, sunce, domovini slatkoj,
Oj preslatkoj, miloj domovini,
Da s' nagledam njena divnog čara!
Al ti ne sjaš, sunce, da je krasiš,
Kroz krasotu njenu da me tješiš
Što robuje tuđinu grješnica,
Što nepravdu tuđu svojom prozva!
Već ti sjaješ, odsjev stvoriteljev,

Da pokažeš čovjeku propalom,
Njemu jednom razumnom da kažeš,
Od toliko božjih stvorova,
Da života nejma bez slobode,
Da kreposti nejma bez slobode,
Da ljeposti bez slobode nejma...
(IV, 128–145)

kao i s tugom, boli, potištenošću:

Kad proljećem spusti s' tiha rosa,
Nježan cvijet kako se poklopi,
I kako se travka svaka snimi
Dok je blago sunce ne obasja!
Cvijet svaki veselo s' uzvisi
I radosno mirisom zapjeva,
Svaka travka pogleda u sunce
I zapjeva zelenilom svojim.
Tako jaši Adel sjetan, snužden,...
(II, 295–304)

Adelova »demonaska obuzetost«, bjesnilo i bunilo u IV. pjevanju u skladu je s »razljučenom prirodom«:

Da je Silnik pošao za njime
I njegovu poprimio pamet,
Bi zamalo survo tri svijeta,
I tri nova iz ništa stvorio,
Da se starom ne bi traga znalo,
Osim jedne krasote djevojke.
A kad zemlju burna noć pritisnu
Munje stale derati oblake,
Grom mu silni duši odjekivat,...
(IV, 647–655)

Sloboda, uzdizanje prirode i ljubav izdvajaju se kao najistaknutiji motivi *Bijedne Mare*. No ne ostaje sve na motivici. Druga značajna karakteristika ovoga spjeva po kojem se on uklapa u romantičarsku poetiku jest metrička raznovrsnost. Botić svaki puta motivira njezino pojavljivanje. Ovakav postupak hrvatska književnost je u svojoj tradiciji već upoznala. No u romantičkom spjevu, za razliku, na primjer, od baroknih pastirskih igara, gdje se određeni stih veže uz određenu scensku osobu, pojava raznolikih metara nije u funkciji stilske hijerarhije, nego je neposredno vezana uz karakter izraza. Slični, ali ne potpuno isti postupak, hrvatska je čitateljska publika upoznala kroz Demetrovo *Grobničko polje*. *Bijedna Mara* sadrži 6 pjesama kroz koje progovaraju likovi. Dvije su posve slivene sa spjevom, oblikovane u deseterce, a ostale su već i vizualno izdvojene, razvijene u raznovrsne metre, od četverca do osmerca.

Sve su one motivirane. Botić ih najavljuje: »Pa zapjeva sjetno neveselo:...«
»Pa zapjeva blažen i presretan« »Pa zanešen i sam zapjevao:...« »Bilje bira a pjeva iz tiha:...« »I nariče kao kukavica:...« »Što je ganut pjesnik zapjevao:...«.

Dvije deseteračke pjesme ni po čemu se ne izdvajaju iz spjeva, jer su ujedno sastavni dio naracije i bitan element u oblikovanju značajeva djela. Prvu pjeva Adel približavajući se Splitu i voljenoj Mari:

»Spljetu gradu, teško uzdisanje,
Tko te spljeo, divno li te spljeo!...«
(II, 44–45)

Drugu, himnu domovini i slobodi, pjeva pjesnik Boktulija:

»Sjaj mi, sunce, domovini slatkoj,
Oj preslatkoj, miloj domovini,
Da s' nagledam njena divnog čara!...«
(IV, 132–134)

No kada se Adel obraća svojoj Mari, čini to kroz lirsku pjesmu strukture 8+5 s deseteračkim refrenom:

»U Turčina đulvodica
Slatko miriše;
Al je ljepša djevojčica

Ljepša od ruže;
A ja Turčin ginem za djevojkom,
Za djevojkom krotkom golubicom!
U Turčina bjeo vosak,
Bjeo izbiran;
Al djevojka još bjelija
No je vosak sam;
A ja Turčin ginem za djevojkom,
Za djevojkom krotkom golubicom!...«
(II, 456–467)

Pjesnik–biljar predstavlja se pjesmom u šestercima, u kojoj pjeva o Adelovoj ljubavi:

»Da me hoće draga
Zdravo dočekati,
Zdravo dočekati,
Milo pozdraviti:...«
(II, 220–223)

I konačno, uz Ivanicu, Ivku, Marinu sestru, Botić veže osmerce. Ivka nariče nad Marinim tijelom (8+4):

»Nemojte nas rastavljati,
Slatka braćo!
Dvije sestre jedinice,
Jadna sestro!
Sahranite mene s njome,
Kukavicu,
U tu tamnu hladnu kuću
Na vijeke,...«
(V, 334–341)

a u samostanu sluša iz ćelije svake večeri žalostivu pjesmu »što je ganut pjesnik zapjevao«:

»Grličica naša tuži
Sjajnog perja – B'jedna Mara!...«
(V, 430–431)

Ova tužbalica Botičev je prepjev pjesme zabilježene u splitskim dokumentima, u izvještaju splitskoga kneza mletačkoj vladi (8. travnja 1574.). Izvještaje kneza tiskao je V. Solitro 1844. godine⁷. U njima se, između ostalog, opisuje i tragični događaj što se 1574. zbio u Splitu, nesretna ljubav između dvoje mladih što ih rastavljaju suprotne vjere. Građa za *Bijednu Maru*, po samom Botičevom višestrukom isticanju i navođenju, bio je dakle istiniti događaj, provjerljiv u povijesnim dokumentima i kronikama grada Splita. Stoga spjev nosi naslov: *Bijedna Mara – historička pripoviest iz narodnog života u Dalmaciji u drugoj polovici šesnaestog vieka*. Da je i imena sudonika zbivanja naveo točno iz republičkih izvještaja, potvrđuju glavni likovi kojima se točno zna ime i prezime: Adel Seimović, Mara i Ivanica Vornić, pjesnik Franjo Boktulija, pa čak i marginalni, ali očito u dokumentima osvjedočeni pop Damjan Tupić.

Osobito je zanimljiv značaj pjesnika Franje Boktulije. Biografski rječnik glasovitih ljudi iz Dalmacije Šime Ljubića, *Dizionario biografico degli uomini illustri della Dalmazia*, Beč–Zadar 1856., kratko ga spominje kao književnika i filozofa XVI. stoljeća. Već spomenuti V. Solitro »u svojoj knjizi ima dva dokumenta, dva izvještaja splitskog rektora mletačkome Senatu u Veneciji, pisana u razmaku od tri dana iste godine«⁸ (1574.). Splitski rektor navodi Boktuliju kao pjesnika satira (izvještaj od 5. travnja 1574.) i pjesnika koji je opjevao tragični istiniti događaj o Mari Vornić i Turčinu Adelu (izvještaj od 8. travnja 1574.). Splitski rektor u svom izvještaju prevodi Boktuljinu pjesmu na talijanski jezik:

La nostra tortorella che avia bellissime penne è stata ferita; è venuto un cacciatore da uno paese lontano e l' ha ferita – Bidna Mare!

La madre e il padre non hanno volsuto prenderla, e non l' hanno raccolta, e non hanno liccata le piaga: e la tortorella morì – Bidna Mare!

Li quali versi furono messi sulla sepoltura; e oggi si cantano, chè ancora oggi una compassione...

Tako su se o Franji Boktuliji do danas sačuvali samo ovi talijanski izvještaji i talijanski prijevodi njegovih pjesama, jer na hrvatskom nije zabilježena. Luka

Botić, pročitavši Solitrove *Documente* najprije je preveo Boktulijine stihove s talijanskog na hrvatski:

»Razbolje se naša grlica u koje je bilo prekrasno perje, od ljute rane; dođe lovac iz daleke zemlje i rani je, Bijedna Mara!

Otac i mati ne htjedoše je primiti i ne prigriše je, niti su ranu olizali i grlica umre; Bijedna Mara!«

Ovaj prijevod prilaže vlastitom spjevu kao povijesni dokaz. Potom svoj prijevod sadržajno precizno pretače u stihove i uklapa u spjev:

Grličica naša tuži,
Sjajnog perja – B'jedna Mara!
Od nekuda dođe lovac
Iz daleka – B'jedna Mara!
I obrani grličicu
Srijed srca – B'jednu Maru!
Ostavi je otac, mati,
Siroticu – B'jednu Maru!
Smilovat se ne htjedoše,
Tvrda srca, – B'jednoj Mari!
Vidat ranu propustiše
Jadne bolne – B'jedne Mare!
I uginu grličica
Mila naša – B'jedna Mara!
(V, 430–443)

Na temelju istog izvještaja o tragičnom događaju iz 8. travnja 1574. Botić je rekonstruirao još jednu pjesmu. U Solitrovim *Dokumentima* nalazi se i rektorova zabilješka da je Adel na splitskom pazaru na hrvatskom jeziku pjevao neku staru, vjerojatno lirsku narodnu pjesmu ljubavnog sadržaja u kojoj se lice djevojačko uspoređuje bjelinom voska i ljepotom ruža: ...*canto per schiavone un' antica poesia schiavona* ... (zapjeva slavjanski staru jednu slavjansku pjesmu).⁹ Botić koristi taj podatak i piše lirsku pjesmu upotrebljavajući iste motive:

»U Turčina đulvodica
Slatko miriše;
Al je ljepša djevojčica,
Ljepša od ruže;...«
(II, 456–459)

Oskudni podaci o Franji Boktuliji Botiću su bili dovoljni da od njega stvori romantično–mistični lik pjesnika. Boktulija je »biljar čudnovate nošnje i oprave, a čudnije pameti i posla«, »čudan putnik«, prorok, vidovnjak, pomoćnik i savjetnik, zagovornik slobode i ljubavi (stoga na Adelovoj strani), romantičarski lik što pravi Boktulija nije mogao biti. Iz gradskih spisa Botić je mogao zaključiti da su ovog pjesnika sugrađani Splitsani poštivali i rado pjevali njegove pjesme. Simpatije Splitsana prema u svojoj verziji romantičarski oblikovanom pjesniku, Botić je izrazio stihovima:

A njega mi svatko s mirom pušta
Jer ga vide sa jutra vesela;
Dobro znadu da se s vilom druži,
Da m'vještice nahudit ne mogu,
Niti urok, niti ograjisaj.
Al' ko bi mu i nahudit mogo
Kada znade što niko ne znade?
Znade vilu a brz kozjih nogu;
Zna vještice i zna mast njihovu,
Osim noći, osim krnja lonca;
Vukodlaka svakoga poznade.
Da mu glogov ne treba na putu
Pa da bi se s njime stoput sreo;
I macića znade zla i sitna,
Što mu s puta hromučajuć bježi
U kapici svojoj kroz živike.
Zlo se boji pjesnikova glasa
I njegova slova obajana
I njegova oka očarana;
Što zlo nije pjesniku se smije

I veselo igra oko njega,
Ko što mu se jutros na uranku
Sva priroda od zemlje do neba,
Bajna, čarna, vilinska i rajska,
I ponosna na krasote svoje
U toj divnoj spljetskoj okolini,
Kud prolazi da poslušša vilu,
Za korak svakim igra, smije....

(IV, 60–87)

Boktulija je tješitelj srčā slomljenih, posrednik u ljubavi koja je prvo i jedino načelo života. Prema Botiću, pjesnik je misionar dobrote i sreće, lice najčistije romantike. Ali Franjo Boktulija nije jedini pjesnik u Botićevom spjevu.

Bijedna Mara prihvatila je u svoju strukturu dva pjesnika: jednog samozatajno–epskog, i jednog sudionika radnje, u zbilji renesansnog čovjeka Franju Boktuliju, ali Botićevom rukom odjevenog u romantičko ruho. Kroz pjesnika Boktuliju progovara sâm Botić. No prvi stihovi spjeva pripadaju »narodnom« pjesniku koji pripovijeda događaje oko Adela i Mare epskom objektivnošću i epskom aparaturom. S njime počinje i završava I. pjesma *Bijedne Mare*. Pjevač–pripovjedač obraća se čitateljstvu–slušaateljstvu u epskoj maniri:

Čuj, dušice, da t' istinu kažem:...

(I,1)

a završava prvo pjevanje u istom stilu:

Što bi dalje vođa ne zna kazat,
Al glas ode od usta do usta,
Dokle dođe i do mojih usta,
A od mojih, braćo, po volji vam
Da glas živi il' da se ugasi.

(I, 151–155)

Botić simulira da je priču doznao usmenom (deseteračkom) predajom, iako na kraju spjeva donosi prijevod pisanih dokumenata koji su mu poslužili kao izvorište. Kako je glas do njega došao, tako očekuje da će se, naiđe li ova

pripovijest na odjek, pogodi li ukus publike, širiti i dalje. Uistinu, pripovijest o tragičnoj ljubavi Turčina i kršćanke proširila se i u 20. st. Niko Bartulović napisao je na temelju Botičevih stihova dramu u četiri čina prigodom proslave 40-godišnjice ustoličenja prve narodne općinske uprave grada Splita, godine 1922. Deset godina poslije, na libreto Branka Radice, Josip Hatze sklada operu *Adel i Mara*, praižvedenu u Ljubljani 30. studenoga 1932. Iako upoznat s kretanjima »nove glazbe« u kojoj melodije gube primat, Hatze na libreto sazdan po pravilima klasicističke poetike, formira priču u romantički glazbeni oblik. »Muzičku dramu« kao naziv za svoju operu ubrzo je odbacio i zamijenio »narodnom operom«, što je i pravilna stilska oznaka, lirska i romantična, jer ima sve oznake tog europskog glazbeno-scenskog oblika, koji je dominirao do prijelaza u 20. stoljeće. »Romantična po sadržaju teksta i muzike, lirska po svom ugođaju, a narodna po ambijentu i svojim stilskim značajkama«¹⁰. Istodobno, Ivo Parać sklada operu *Adelova pjesma*, prema libretu Vladana Desnice, ali je moralo proći još jedno desetljeće do praižvedbe, održane 7. lipnja 1941. u Zagrebu. Nakon nekih Paraćevih izmjena i preradbi, prikazana je u novom obliku u Rijeci 28. lipnja 1951.

Sama priča proširila se i u narod. Stjepan Grčić tiskao je proznu verziju *Bijedne Mare*, onakvu kakvu je čuo i zabilježio od seljaka u Dugopolju, pod naslovom *Kula u Ropotinama*, u *Sinjskim narodnim pjesmama i pričanjima*, II. izdanje, Split 1929. U proznoj verziji *Bijedne Mare* svakako je bilo i Botičeva utjecaja. Botičeva želja tako je ispunjena.

BIBLIOGRAFIJA

1. Josip Andreis: »Luka Botić dva puta na opernoj pozornici«, u: *Zvuk*, br. 3, Savez organizacija kompozitora Jugoslavije, Sarajevo 1979.
2. Dušan Berić: »Oko Botičeve 'Bijedne Mare'«, u: *Književni Jadran*, god. II, br. 24, 1953.
3. Stipe Botica: »Atributi Botičeve 'Bijedne Mare' – stilistički prilog hrvatskom književnom romantizmu«, u: *Umjetnost riječi* XXVII, br. 3, Zagreb 1983.

4. Stipe Botica: *Luka Botić*, Zavod za znanost o književnosti, Zagreb 1989.
5. Stipe Botica: »Luka Botić i njegovo književno djelo«, u Luka Botić: *Djela*, Književni krug Split 1990.
6. Dinko Lozovina: »Botićeva 'Bijedna Mara' i njezin talijanski uzor«, u: *Hrvatska revija*, V, Zagreb 1932.
7. Nikola Miličević: »Riječ–dviije o Luki Botiću«, u: *Kolo*, 10, Matica hrvatska, Zagreb, 1963.
8. Jakša Ravlić: »Franjo Boktulija – splitski hrvatski pjesnik XVI. vijeka«, u: *Književni Jadran*, god. II, br. 16–17, Split, 1953.
9. Jakša Ravlić: »Luka Botić«, *Mogućnosti*, br. 10, god. X, Split 1963.
10. Nando Roje: *Adel i Mara*, u: *Josip Hatze – hrvatski skladatelj*, Muzički informativni centar, knj. IV. Zagreb 1982.
11. Šime Vučetić: »Luka Botić«, u: *Antun Pasko Kazali, Mato Vodopić, Luka Botić, Juraj Carić – izabrana djela*. PSHK, knj. 35, Zora, Matica hrvatska, Zagreb 1973.

BILJEŠKE

¹ Šime Vučetić: *Luka Botić*, u: *Antun Pasko Kazali, Mato Vodopić, Luka Botić, Juraj Carić*, izabrana djela, Pet stoljeća hrvatske književnosti, Zora, Matica hrvatska, Zagreb 1973.

² V. Lozovina: *Botićeva »Bijedna Mara« i njezin talijanski uzor*, *Hrvatska revija*, V, Zagreb 1932.

³ Nav. dj.

⁴ Stipe Botica: *Luka Botić*, Zavod za znanost o književnosti, Zagreb 1989.

⁵ Masnim slovima otisnuti su stihovi koji se udaljuju od izraza narodne pjesme i priklanjaju se lirsko–romantičarskom izričaju.

⁶ S. Botica: *Atributi Botićeve »Bijedne Mare« (Stilistički prilog hrvatskomu književnom romantizmu)*. Umjetnost riječi, XXVII, br. 3, Zagreb 1983.; S. Botica: *Botićev stvaralački suodnos s usmenom književnošću*. Radovi Zavoda za slavensku filologiju Filozofskog fakulteta Zagreb, vol. 21, Zagreb 1986.; M. Maglajlić: *Folklorni elementi u djelu Luke Botića*, *Mogućnosti* XXXII, br. 10–11–12, Split 1985.; S. Botica, *Stvaralačko–izražajni zaokret prema romantičarskoj metaforizaciji (na primjeru L. Botića)*. Umjetnost riječi XXXII (1988), br. 3, Zagreb 1988.

⁷ *Documenti Storici sull' Istria e Dalmazia raccolti da V. Solitro*, Venezia, 1844.

⁸ Jakša Ravlić: *Franjo Boktulića – splitski hrvatski pjesnik XVI. vijeka*, u: *Književni Jadran*, II, 16–17, Split 1953.

⁹ Luka Botić: *Djela*, prir. S. Botica, Književni krug Split, 1990.

¹⁰ Nando Roje: *Adel i Mara*, u: *Josip Hatze – hrvatski skladatelj*, Muzički informativni centar, knj. IV, Zagreb 1982.; str. 112